

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДУМКИ СТОСОВНО ВЛАСНОСТІ

У даній статті проаналізовано наукову літературу, статті та окремі погляди філософів права, вчених на проблему існування власності у приватному праві, формування права власності на різних історичних етапах. Автор робить висновок про те, що власність впливає на формування сильної та незалежної особистості та причетна до побудови громадянського суспільства.

Ключові слова: власність, право власності, особистість, рівність, природне право, громадянське суспільство.

Ставлення до власності у різні часи було різним. Починаючи з Стародавніх часів власність стала категорією, яка визнавалась або ж оспороювалась різними філософами, ставала важливим елементом ідеальної держави, визнавалась природним правом людини або ж визнавалась такою, що не повинна існувати у суспільстві тощо. Власність є тим поняттям, тим інститутом права, ставлення та розуміння якого визначає демократичні засади суспільства, режим забезпечення реалізації прав, свобод та законних інтересів людини, можливостей певного індивіда у суспільстві. Тому дослідження даного питання є досить важливим та актуальним.

Метою даної роботи є дослідження правової природи власності, її розуміння на різних історичних етапах розвитку та формування правової думки, права власності, значення власності у суспільному житті індивіда та побудови громадянського суспільства.

Інтерес до проблеми існування власності, її природи та права власності проявляли такі філософи, філософи права як: Аристотель, Боден, Гегель, Дж. Локк, Ж-Ж. Руссо, Платон, Цицерон, Ч. Беккарія, К. Маркс, В. Нерсесянц та інші.

Ще Платон у Стародавній Греції приділяв увагу питанню приватної власності. У проєкті ідеальної держави, яку пропонував Платон у своєму вченні, не допускалися злидні та надмірне багатство, виключалася - без особливої необхідності - приватна власність. Справедливе, відповідно до життя поліса, за Платоном, полягало у тому, щоби кожен робив свою справу, щоби ніхто не привласнив чужого і не втратив свого [1, с. 86].

Дещо іншою була думка Аристотеля. Держава, приватна власність, рабство та інші соціальні явища розглядалися ним як природні, існуючі від природи. Приватна власність, подібно до рабства, корениться у природі і є елементом сім'ї. Аристотель виступав рішучим противником усупільнення майна, пропонуваного Платоном: «Важко виразити словами, скільки насолоди у свідомості того, що щось належить тобі». Спільність майна він знаходив, крім то-

го, економічно неспроможною, що перешкоджає розвитку у людині господарських нахилів: «Люди піклуються всього більше про те, що належить особисто їм; менш піклуються вони про те, що є загальним» [2, с. 91].

Звичайно, неабиякий внесок у розвиток та визначення місця власності було зроблено римськими юристами. Зусиллями римських юристів було створено нову науку - юриспруденцію. У їхньому полі зору знаходилося широке коло проблем загально-теоретичного і галузевого характеру. Особливе значення як для самого римського права, так і для подальшої історії права мало ґрунтовне розроблення ними юридичних питань майнових відносин із позицій захисту інтересів приватної власності. Вони, власне, розробили юридичну основу права людини на власність.

Цицерон у свою чергу підкреслював особливий зв'язок держави і власності та зауважував, що основною її метою є охорона власності народу і окремо кожного громадянина. Він визначив, що громадянин не повинен зазіхати на чужу власність. [3, с. 205] Проте, Цицерон не відстоював думки, що приватна власність походить від природи. Філософ стверджував, що вона формується на основі договорів, завоювань тощо.

У XV ст. свої думки щодо власності висловив й Боден, який зазначав, що відносини приватної власності недоторканні та священні. Це положення мало важливе значення для формування основ капіталістичних відносин і становлення ідеї громадянського суспільства. Приватна власність пов'язана із законами природи, оскільки «природний закон забороняє брати чуже». «Майнова рівність згубна для держав», – невинно повторював Боден. Багаті і бідні існують у кожній державі, якщо спробувати зрівняти їх, визнати недійсними зобов'язання, скасувати контракти і борги, «то не можна чекати нічого, крім повного руйнування держави, бо втрачаються які б то не було узи, що зв'язують одну людину з іншим» [4, с. 105]. Звідси можна зробити висновок, що Бо-

ден таким чином виразив і соціальну функцію власності, визнавши, що вона створює певні відносини між особами.

Ж-Ж. Руссо зазначав, що люди догромадянського суспільства були рівними за майновим станом, політичного життя не було. Вони були вільними, не мали узаконеної приватної власності та жили незалежно один від одного.

Приватна власність зробилася основою майбутнього громадянського суспільства і причиною майнової, а згодом і політичної нерівності, що виникла у ньому. Інститут приватної власності спричинив протилежність інтересів.

Дж. Локк визнавав право власності як природне право. До природних прав відноситься власність, яка трактувалася широко: як право на власну особистість (індивідуальність), на свої дії, на свою працю і його результати. Саме праця, по Локку, відокремлює «моя», «твоє» від спільної власності; власність - щось, нерозривно пов'язане з особистістю: «Те, що людина витягнула з предметів, створених та наданих їй природою, вона поєднала зі своєю працею, з чимось таким, що їй невід'ємно належить і тим самим робить це своєю власністю». [4, с. 112] Від природи людям властивий егоїзм і прагнення до власності, до індивідуалізму. Щоб зберегти свою власність, люди укладають суспільний договір, запроваджуючи таким чином громадянське суспільство [5, с. 94].

Цікавими є погляди Ч. Беккарія (XVIII ст.). Він відомий здебільшого своїми здобутками у кримінально-правовій сфері. Проте і його дослідження сформували певне ставлення до власності. Вчений визначав, що затвердження приватної власності дає одним владу і добробут, а іншим - злидні і безправ'я, тому право власності - жахливе, і можливо навіть не є необхідним.

Гегель у своїй праці «Філософія права» зауважив, що лише завдяки власності людина стає особистістю. За вченням Гегеля, громадянське суспільство включає у себе відносини, що складаються на ґрунті приватної власності, а також закони та установи, покликані гарантувати громадський порядок [6, с. 87].

Створюючи свою філософію власності, Гегель зазначав, що власність виникає першою з тієї простої причини, що вона залежить від зовнішніх предметів, від зовнішнього не одухотвореного світу, що протистоїть волі (суб'єкту) і є найближчим до нього.

«Власність - це втілення волі у речі», тим самим особа дає собі «зовнішню сферу своєї свободи». До такого «втілення» річ перебуває поза розумною діяльністю людини, поза правом. Гегель підкреслював важливість договору у встановленні права власності. Договір передбачає, що ті, хто вступає у нього, визнають один одного особами і власниками. У договорі власність виявляє себе як повна і безспі-

рна, оскільки договір - це форма власності. Філософ виділяв право власності як першочоргове, оскільки власність є найбільшим втіленням особистості у речі [7, с. 34].

К. Маркс значну частину своїх державно-політичних поглядів виразив у «Економічно-філософських рукописах 1844 року». Дослідження категорій «держави» і «права» він продовжив із визначення сутності власності. Тут він, зокрема, зазначав, що сутність власності полягає у відокремленні засобів виробництва і виробленого продукту від виробника [3, с. 227].

Далі мислитель зробив висновок, що держава й право є продуктами відчуженої праці, які виникають у сфері матеріального виробництва. З допомогою права капіталістичне суспільство закріплює фактичну нерівність, оскільки право у ньому спрямоване на захист інтересів буржуазії. А якщо це так, то держава і право протистоять робітничому класові. Способом удосконалення таких держави і права є революція, знищення приватної власності та ліквідація відчуженої праці.

Наприкінці ХХ століття, особливої актуальності набуває виголошений ще на самому його початку П. Століпіним логічний ланцюжок: приватна власність - економічно незалежна людина - політично незалежний громадянин - громадянське суспільство - правова держава [8, с. 118]. Звідси видно, що саме з власності починає свій розвиток не тільки незалежність індивіда, але й формування громадянського суспільства та правової держави загалом, за умов існування яких й забезпечується належним чином права та свободи індивідів, їх незалежність у питаннях власності тощо.

Таким чином, питання власності було невід'ємною частиною формування політики держави та визначення становища індивіда у суспільстві. На сучасному етапі розвитку держави йде мова про становлення та забезпечення існування саме громадянського суспільства, як необхідної умови розвитку правової держави. Основу ж громадянського суспільства складає саме власність.

Якщо у людини нічого немає, коли вона позбавлена засобів виробництва, а значить і засобів до існування, то така людина стає залежною, нею легко можна командувати, маніпулювати, примушувати бути покірною. Саме такі люди були потрібні країнам з тоталітарним режимом, у яких не маючи нічого власного, індивід ставав повністю підконтрольним державі. Аргументом до позбавлення приватної власності, була та позиція, що саме власність породжує бідність, нерівність, а отже, не може йти мова і про справедливість. Так, Томас Мор, Кампанелла визнали приватну власність першоджерелом суспільної нерівності і негараздів. Ідеальним устроєм вважалась теократична республіка, у якій всі громадяни були б рівними у політичному та економічному відношенні, де б панувала спільна влас-

ність на засоби виробництва [5, с. 114]. Проте ж саме власність може сформулювати незалежного, самодостатнього індивіда, який може реалізувати себе, свої можливості, вона формує демократичне суспільство.

Трансформація відносин власності у громадянському суспільстві має йти у напрямі зростання ролі приватної власності. Спираючись на право приватної власності, як фактор економічний (перед юридичний) існування будь-якої юридичної системи, можна зробити певні висновки, що саме вона стимулює розвиток приватної ініціативи, творчої енергії особистості, здорову конкуренцію, підвищує правосвідомість громадян, адекватну вимогам сучасного стану розвитку суспільства [9, с. 58].

Основу протогоромадянського суспільства становить «економічна» людина. Тільки через відносини власності людина може виявити свою соціальну активність і заявити про неприйняття будь-яких форм маніпулювання, застави тощо. Економічна незалежність індивіда визначає такий рівень його свободи, що забезпечує його незалежність від інших, а також створює оптимальні умови самовираження і само здійснення [10, с. 110]. Дійсно, громадянське суспільство будується й на основі можливості праці індивіда, що як і породжує право власності на отримані результати праці, так і є умовою самореалізації у суспільстві.

Низка дослідників визначала й говорила про невід'ємне право людини на власність. Тобто характеризувала його і як природне невідчужуване право кожного, яке забезпечує його існування у суспільстві.

Проте, на сучасному етапі обговорюються такі позиції стосовно невід'ємності даного права: по-перше, невід'ємною природною власністю людини може вважатися не вся власність, яка належить їй на правах приватної власності, а тільки та, яка забезпечує «нормальні» для даного суспільства і для даного часу потреби; по-друге, такої власності людина не може бути позбавлена ніколи і ніким, у тому числі і державою на основі закону, лише у інтересах цієї людини чи інших членів суспільства, за рішенням суду чи суб'єкта владних повноважень, вона може бути тимчасово позбавлена права користуватися та розпоряджатися нею; по-третє, держава зобов'язана створити умови для набуття людиною цієї власності, забезпечити її постійну охорону, та у випадку втрати створити умови для поновлення [7, с. 38].

«Власність, право власності і право взагалі (з його принципом формально рівності і свободи), - вважає В. Нерсисянц, - мають сенс лише там, де визнається і діє індивідуальний людський початок та вимір у суспільному житті людей, де окрема людина, індивід як такий визнається як незалежна і самостійна особа суб'єкт власності і права, тобто еко-

номічно і юридично вільна особистість» [11, с. 124].

Правове врегулювання відносин власності обумовило утворення інституту права власності, за допомогою якого утверджується панування власника над належними йому речами і його повноваження. У цілому право власності - це свобода індивідів та інших суб'єктів соціального життя, свобода у її адекватній правовій формі. Воно є «основоположним інститутом, що далеко виходить за межі будь-якої галузі права». Тому право власності у будь-якому суспільстві завжди було основою побудови всіх інших правовідносин незалежно від історичних, економічних, політичних, правових та інших соціальних умов, за яких вони виникали [9, с. 60]. Отже, власність та незалежність індивіда у суспільстві можна визначити як дві взаємопов'язані категорії: особа може бути незалежною маючи щось «своє», а власність тільки тоді має значення, коли індивід визнається незалежним та наділяється державою певними правами, свободами, захищений нею.

Незалежність людини та спільноти - це незалежність у екзистенційному (життя), матеріальному (власність) та духовному (свобода) аспекті. Якщо не дотримано хоча б одного з них, тоді незалежність не є самодостатньою, повноцінною, дієвою, перебуває під загрозою трансформації політичної системи у бік тоталітаризму.

Якщо немає свободи, то немає й власності, немає повноцінного життя.

Цікаво, що з приводу питання значущості власності проводилось навіть експертне опитування. Переважна більшість експертів вважають приватну власність невід'ємним атрибутом людського життя, тобто універсальним, позачасовим соціальним феноменом. Також переважаною серед усіх експертів загалом виявилася думка про те, що «кожний повинен отримувати дохід у відповідності з його професійною майстерністю і здібностями». Тут, по суті, опосередковано визнається можливість і припустимість соціальної нерівності. Інтерпретація суб'єктивного сприйняття експертами приватної власності можлива за допомогою використання концепту «соціальна легітимність». Соціальна легітимність приватної власності - це добровільна згода, як мінімум, більшості членів суспільства з інституційним порядком приватновласницьких відносин з огляду на його соціальну прийнятність і значущість. [12, с. 134]

Тому власність виступає матеріальною основою будь-якого суспільства. Індивід, реалізуючи себе, прагне отримати у власність результати своєї діяльності, те, що він зміг досягнути. Коли у нього відсутнє розуміння «власного», то відсутнє не тільки прагнення до ефективної діяльності, але й незалежність його як особистості у суспільстві. Крім то-

го, ця незалежність повинна закріплюватися та захищатися законом.

Отже, власність, починаючи з Стародавніх часів, стала предметом дискусій. Визначення власності, обов'язку держави її захищати, а інших – не перешкоджати, стала основою безпосередньо для закріплення права власності.

Категорію власності розглядало чимало філософів, філософів права різних епох, визначаючи її як елемент побудови правової держави, громадянського суспільства. Хоча не всі філософи, учені визначали позитивне значення власності, оскільки з огляду на соціальну рівність, саме власність зумовлює поділ на багатих і бідних тощо. А від природи всі особи мають бути рівними. Саме тому правовій думці відомі різні варіанти побудови держави, які як схвалюють існування власності, так і прагнуть відмовитися від неї.

Проте, у умовах побудови правової демократичної держави, громадянського суспільства та визнанні людиною найвищою соціальною цінністю, власність розглядається як невід'ємне право особи, що забезпечує її належне існування.

Література

1. Платон. Государство // Сочинения / Платон. – М., 1971. Т. 3, Ч. 1. – 423 с.
2. Аристотель. Афинская полития // Политика. Афинская полития. – М.: Мысль, 1997. – 350 с.
3. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень: Підручник / Шульженко Ф. П. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 464 с.

Л. В. Шкварок

Исторические аспекты формирования правовой мысли по собственности.

В данной статье проанализирована научная литература, статьи и отдельные взгляды философов права, ученых на проблему существования собственности в частном праве, формирование права собственности на разных исторических этапах. Автор делает вывод о том, что собственность влияет на формирование сильной и независимой личности и причастна к построению гражданского общества.

L. Shkvarock

Historical aspects of legal opinions of the property.

This article analyzes the scientific literature, articles and views of individual philosophers, scientists on the problem of the existence of property in private law of property rights at different stages. The author concludes that the property was shaped by a strong and independent person and involved in building civil society.

4. *История политических и правовых учений: Учебник* // Под ред. О. Э. Лейста. – М.: Юридическая литература, 1997. – 313 с.

5. Трофанчук Г. Л. Історія вчень про державу та право / Трофанчук Г. Л. – К.: Ун-т «Україна». – 2004. – 210 с.

6. Гегель. Основи філософії права / Гегель. – К.: Юніверс, 2000. – 336 с.

7. Галуцько В. В. Генезис розуміння права приватної власності. / В. В. Галуцько // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2. – 336 с.

8. Рубаник В. Право і форми власності через призму входження України до європейського співтовариства: деякі замітки. / В. Рубаник // Право України. – 2001. – № 1. – С. 117-120.

9. Цимбалюк М. Формування правосвідомості громадян у процесі реформування інституту власності. / Цимбалюк // Право України. – 2003. – № 9. – С. 57-61.

10. Савицька І. М. Свобода і громадянське суспільство у контексті історичної практики та українського сьогодення. / І. М. Савицька // Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2008. – № 75. – С. 109-115

11. Нерсесянц В. С. Філософія права. Учебник для вузів / Нерсесянц В. С. – М.: НОРМА, 1997. – 652 с.

12. Резник В. С. Соціальна легітимність приватної власності у Україні та ментальність українців очима експертів. / В. С. Резник // Український соціум. – 2006. – №5. – С. 131-141.